

A PIARISTA REND
MAGYARORSZÁGON

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI MŰHELY
Rendtörténeti konferenciák

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Új- és Legújabbkori Történeti Tanszékének sorozata

Sorozatszerkesztő

Óze Sándor

- 1/1–2. A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára
2. A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig
 3. A domonkos rend Magyarországon
 - 4/1. Decus Solitudinis. Pálos évszázadok
 - 4/2. Der Paulinerorden – Geschichte – Geist – Kultur
5. A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában
 6. A piarista rend Magyarországon

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán
2007. november 6-án és 7-én rendezett tudományos konferencia tanulmányai

Kiadja

A Piarista Rend Magyar Tartománya
A Magyar Piarista Diákszövetség
A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Új- és Legújabbkori Történeti Tanszéke

A kötet megjelenését támogatta
A Nemzeti Kulturális Alap

Lektorálta

Koltai András

Az idegen nyelvű szövegeket fordította

Käfer Csilla
Kovács Eszter
Palotai Ágnes
Forgó András
Guitman Barnabás
Lakatos Szabolcs

Borító

Paulini Alajos piarista, mint a podolini iskola negyedik osztályának tanára,
diákrajz 1794. PMKL Manuscripta [V408/10b]

Borítóterv

Koltai András

© A kötet szerzői, 2010

ISSN 1786-8785
ISBN 978 963 277 183 0

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné u. 24.
Felelős vezető: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Készült a százhalombattai EFO Nyomdában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó

A SZENTGYÖRGYI PIARISTA RENDHÁZ ÉS GIMNÁZIUM
A „KORA ÚJKORI SZERZETESI INTÉZMÉNYEK ADATTÁRÁBAN”

A magyar egyháztörténet-írás régi adósságai közé tartozik egy kora újkori monaszteriológia, vagyis a magyarországi szerzetesi intézmények adattára, amely minden rendre és azok minden egyes – intézménynek tekinthető – működési helyére kiterjed. Jelenleg egy ilyet készülök összeállítani.¹ Az alábbiakban ezt a készülő adattárat, különösen az annak piarista fejezetére jellemző sajátosságokat mutatom be. Elsősorban a rend házainak adataira vonatkozó problémás kérdéseket érintem. Emellett sorra veszem azokat a speciális adattípusokat, amelyeket az adattárnak a piaristák esetében más rendekhez képest többletként tartalmaznia kell.

Az adattár tematikájában F. Romhányi Beatrix hasonló, a középkori magyar szerzetesi intézményeket számba vevő munkáját követi.² Metodikájában azonban nem kívánok hozzá alkalmazkodni, sokkal inkább Hervay Ferenc: *Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, valamint Gyéressy Béla – Hervay Ferenc: *Documenta artis paulinorum c.* munkáinak módszerét igyekszem átvenni, illetve a témámhoz alkalmazni.³ Eszerint az intézmények rendenként lesznek csoportosítva, minden esetben a rend egészéről szóló bevezetővel. Ez az adott rend történetét, hivatását, magyarországi működését mutatja be, a kora újkorra vonatkozó, általános kérdéseket is tárgyalva, elsősorban az általános rendtörténeti irodalom,⁴ valamint az egyes rendek – egyetemes és magyar – rendtörténeti kézikönyvei alapján. A bevezetőt általános bibliográfia egészíti ki. Ezután következik az egyes intézmények bemutatása adatlapok formájában. Az adatlapok tartalmazni fogják cím gyanánt a kolostor helyét és titulusát, majd az intézmény történetét feldolgozó, tudományos igényű munkák lehetőleg teljes bibliográfiáját. Ezt követi a rá vonatkozó nagyobb levéltári egységek lelőhelye, külön kiemelve a *historia domusok* hollétét, amennyiben fellelhető. Legvégül a lényegesebb adatokból összeállított szöveges bemutatás áll, amely nagyobb témakörök mentén általános megállapításokat fogalmaz meg, szakirodalmi hivatkozásokkal a további kapcsolódó, részletes adatok megjelenési helyére, vagy esetleges

¹ Az adattár módszertanának első, vázlatos ismertetését a 2006. április 27–28-án, Szegeden rendezett II. kora újkori PhD történész konferencián tartott referátumban adtam.

² F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. H. n. 2000.

³ Hervay, Ferenc L.: *Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma, 1984 (Bibliotheca Cisterciensis 7.); Gyéressy Béla – Hervay Ferenc: *Documenta artis paulinorum*. 1–3. füzet. Bp., 1975–1978 (MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai X., XIII–XIV.).

⁴ Pl. Pelliccia, Guerrino–Rocca, Giancarlo: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*. I–X. Roma, 1973–2003.; Heimbucher, Max: *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*. I–II. Paderborn, 1933–1934.; Karcsu Antal *Arzén: A szerzetes rendek egyetemes történelme*. Különös tekintettel a magyar- s erdélyországi szerzetesség jelen létállapotára. Henrion-Fehr, Helyot, Biedenfeld, gr. Montalembert s egyéb kútfők nyomán. I–V. Pest, 1867.; *Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége*. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. I–II. 1998. stb.

hiányára. A kötet végén térképek (rendenként, tájegységenként, időmetszetekben), továbbá természetesen mutatók kapnak helyet.

A munka célja a magyarországi, „magyar jellegű” szerzetesség intézményeinek számba vétele. Az időhatárok – 1526–1786, ahogy erről még később szó esik – azonban ennek a fogalomnak a tartalmát meglehetősen nehezen értelmezhetővé teszik. Ebben az időszakban ugyanis Magyarországnak mind a világi, mind az egyházi közigazgatása többszörös változáson ment keresztül. Szerzetesség-történeti adattárról lévén szó magától értetődő lenne talán a különböző rendek tartományainak kiterjedését alapul venni. Az a tény azonban, hogy a korban a legtöbb rendnek nem volt önálló magyar provinciája, a ferenceseknek viszont egyenesen több is fennállt hazánk területén, amelyek egy része ráadásul túlnyúlt a magyar határokon, ezt a megoldást kivitelezhetetlenné teszi. Ezáltal ugyanis minden egyes rendnél máshová esne a vizsgált terület, sőt az feltétlenül elszakadna a közjogilag Magyarországhoz, vagy akár csak a Habsburg Birodalomhoz tartozó országrészekről is. A rendtartományokhoz igazodó adatgyűjtés tehát meghaladná a „magyar jellegű” szerzetesség körét.

A vizsgált területnek az egyházi közigazgatás szerinti meghatározása szintén komoly problémát okozna. A katolikus egyházszervezet török alatti helyzete,⁵ az egyházmegyehatárok visszafoglalás utáni bizonytalansága,⁶ a délvidéki egyházmegyék hovatarozásának kérdései, a Mária Terézia által végrehajtott egyházmegyereformok okozta változások mind olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek meglehetősen túlbonyolítanák a munka területi határainak megvonását. A magyar főkegyúri jog alá tartozó egyházmegyék körét a Szentszék 1701-ben ugyan meghatározta,⁷ ez a terület azonban megint csak meghaladja a magyar egyházhoz kötődő szerzetesség működési területét.

Magyarországnak a korban lezajlott területi változásai, illetve az integritás helyreállítása után is fennmaradó, közigazgatást érintő problémák (Erdély különállása, valamint Horvátország és a határőrvidékek kérdése, a kiváltságos kerületek és az elzálogosított városok problémája) ellenére ezért a legcélszerűbbnek tűnik a végpontban, 1786-ban az ún. tágas értelemben vett Magyarország világi közigazgatás szerinti területét figyelembe venni, vagyis a kutatást az Erdéllyel, Szlavóniával, Horvátországgal és a határőrvidékekkel együtt számított országterület szerzetesi intézményeire korlátozni.⁸ Így a piarista rend magyarországi történetében hagyományosan elsőként számon tartott kollégium, Podolin szerepeltetése sem megkérdőjelezhető.⁹

Ugyanakkor természetesen az ezen a területen működő, általam mellelleg „magyar jellegűnek” tartott szerzetességet nem kívánom azonosítani a magyar származá-

⁵ Összefoglalóan ld. *Molnár Antal*: A Szentszék, a magyar püspökök és a Hódoltság a 17. században. In: *Uő*: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Bp., 2003 (METEM Könyvek 41.). 11–24.

⁶ *Hermann Eged*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.). 295.

⁷ *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp., 1895. 419–420. A délvidéki egyházmegyék hovatarozására uo.: 324–333., 367–368., 370–383. Mária Terézia megyereformjaira: *Hermann E.*: i. m. 302., 539.

⁸ Fiume szerepeltetése kérdéses. A város ugyan 1779-től a magyar korona része volt, de szerzetességének nem volt magyar jellege: más forrásból táplálkozott, más volt a történeti kontextusa stb. A kérdés részletes kifejtése itt nem célom.

⁹ A Podolinnal kapcsolatos érveket és ellenérveket ld. alább.

sú vagy anyanyelvű szerzetességgel, hiszen a kora újkorban a szerzetesrendek esetében a nemzetiségek nem különültek el egymástól. Több rend esetében például kifejezetten domináns volt a német anyanyelvű elem, a Felvidéken – épp a piaristák példáján látjuk – a lengyel és szlovák, míg különösen a bosnyák és bolgár ferencesek révén nagy számban működtek hazánkban délszláv szerzetesek is. Az adattár a fenti terület teljes, de kizárólag katolikus szerzetesi intézményeire terjed ki, valamint nem érinti a keleti szerzetességet.

A munka időhatárai 1526 és 1786, azonban a 16. század folyamán lassan kihaló kolostorok nem kerülnek bele: Romhányi a maga kiadványában szerepelteti őket, és történetüket utolsó említésükig végig is vezeti, mivel ezek valóban inkább még a középkori szerzetességghez tartozó intézmények. A Mohácsot követő szinte egész évszázadból tehát csak a folytonos intézmények (szegedi, gyöngyösi, jászberényi, csíksomlyói ferencesek) és az új alapítások (pl. nagyszombati, kolozsvári jezsuiták stb.) szerepelnek majd benne. 1786-ot végpontként a II. József által hozott, a szerzetesrendek átszervezésére és részben szekularizációjára vonatkozó rendeletek végrehajtása jelöli ki.¹⁰

Az adattár elkészítése során a fő hangsúlyt a másodlagos források, vagyis a teljes magyar és Magyarországgal foglalkozó külföldi szerzetesség-történeti szakirodalom áttekintésére és feldolgozására kell fektetni. A piarista renddel kapcsolatos sajátosságok számbavételéhez szükséges előrebocsátani a kutatás által felölelendő irodalom körét, valamint általánosságban egy adatlap tervezett tartalmát. A szakirodalom összegyűjtése a következő helyekről történhet:

1. Magának az intézménynek a monográfiája, vagy monografikus feldolgozása¹¹
2. A rend általános történetének irodalma: rend egésze, megfelelő tartománya, vagy magyar házainak története
3. Helytörténeti irodalom
 - a) Egyházi helytörténet: egyháztartomány, egyházmegye, esperesi kerület, plébánia, helyi más szerzetesrendek intézményei, valamint mindezek névtárai
 - b) Világi helytörténet: megye, város vagy község
4. Művészettörténeti feldolgozások
5. Néprajzi, népi vallásosságot érintő irodalom
6. Iskolatörténetek
7. Életrajzok: kiemelkedő szerzetesek, alapítók, helyi püspökök
8. A felosztás adattár jellegű irodalma
9. A fenti témakörökben publikáló és más történeti folyóiratok, tanulmánykötetek, emlékkönyvek

Az egyes intézmények adatlapjának felépítése:¹²

¹⁰ II. József szerzetességet érintő reformjai: *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. II. Bp., 1888. 64–73., 126–133.; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996³. 377. A korábban ismert adatok pontosítására ld. *Bán Péter*: Új adatok a szerzetesrendek II. József korabeli megszüntetéséről. In: *Baranya* 3 (1990): 1. 61–71. A piarista rend szemszögéből: *Pallmann Péter*: A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. Kolozsvár, 1914.

¹¹ Az utóbbi lehetséges lelőhelyére vonatkozóan ld. a további pontokat, kül. a 9. számút.

¹² A következőkben szereplő beosztás akár egy kolostortörténeti monográfia tartalomjegyzéke is lehetne, maga az adatlap azonban ennek mindössze csontvázát fogja adni, vagyis a legszükségesebb adatokat és legjellemzőbb tendenciákat. Az egyes témaköröket mélyebben tárgyaló irodalom, vagy annak hiánya

I. Cím: helynév és titulus

II. Bibliográfia: lehetőleg teljes, ami az adott intézmény tudományos igényű, az adott korra vonatkozó irodalmát illeti. A sorrend a fenti szakirodalmi lista alapján áll össze.

III. Levéltári jegyzék: csak az intézmény saját levéltárának, vagy rá vonatkozó valóban komoly levéltári egységnek az anyaga lesz feltüntetve, az egyes velük foglalkozó ügyek iratainak szükségtelen egyenként utánanézni.¹³ Az iratanyag lelőhelye mellett évköre és terjedelme is megjelenik, legvégül a kiadott források is szerepelni fognak. Külön kiemelt helyet kap továbbá a *historia domus* holléte.

IV. Adatlap: Vanyó Tihamér módszertani útmutatói¹⁴ és a téma sajátosságai a következő lehetséges témaköröket jelölik ki.

1. Elhelyezkedés (korabeli ill. mai helymeghatározással)

2. Alapítás, alapítók és fejlődés (konventi rang, innen kiinduló alapítás stb.)

3. Épületek és művészeti vonatkozások (templom, kolostor, iskola, egyéb épületek, gondozott helyek templomai, kápolnái stb., valamint építés, bővítés, berendezés, tárgyak, képek, oltárok, szobrok stb.)

4. Gazdálkodás (birtokok, jövedelmek, források, adományozók, végrendelkezők)

5. Szerzetesek (számuk, társadalmi, etnikai, regionális származásuk, anyanyelvük, fegyelmük, beszélt nyelvek, műveltségük/képzésük, utánpótlás módja, az intézményben eltöltött idő átlagos hossza), jelentősebb személyiségek

6. Tevékenység (lelkipásztorkodás és lelkipásztori vonzaskörzet, oktatás, karitás, missziók, liturgia, irodalmi tevékenység, könyvtár/levéltár/hiteleshely, egyéb művelődési vonatkozások) és a tevékenység célcsoportja (az 5. pont szempontjai, valamint felekezeti összetétel alapján)

7. Kapcsolatok

a) a hívekkel (társulatok, zarándoklatok, népi vallásosság, szentkultusz, búcsúk)

b) a protestánsokkal és ortodoxokkal (áttérések)

c) a rendi központtal

d) a világi hierarchiával, Szentszékkel

e) a többi szerzetesrenddel (joghatósági viták)

a lábjegyzetekben fog szerepelni. Az általam itt felállított kategóriák mindössze az egyes kolostorok kapcsán felmerülő kérdések maximumát határozzák meg, a kutatások egyetlen volta miatt a szakirodalomban ezek csak ritkán lelhetők fel a maguk teljességében. Az egyensúly érdekében azonban minden felsorolt témakör megjelenik majd valamilyen formában az adatlapon, legfeljebb mindössze a vonatkozó adatok hiányára való rámutatásként. Végül meg kell jegyeznünk, hogy az egyes kategóriák nem foghatók fel merev skatulyáknak, az adatlapoknak — bár azonos struktúrájuknak kell lenniük — alkalmazkodniuk kell az adott intézmény sajátosságaihoz, a rendelkezésre álló adatokhoz, valamint olvasható szövegnek kell lenniük.

¹³ Ezeket az adott intézmény jövőbeli kutatóinak az adattár általános útmutatása alapján maguknak célszerű felkutatniuk. Vö. *Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana*. In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1940–41.* 3–64. 40.

¹⁴ Az előző jegyzetben idézett tanulmány mellett ld. *Vanyó Tihamér: Az egyházmegye-történetírásról*. In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1937.* 3–18.; *Uő: Az egyháztörténész szemhatára*. In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1942–43.* 675–719.; *Uő: Nemzeti egyháztörténetírásunk. Teljesítmények és föladatok*. In: *Századok 120 (1986) 678–705.*; *Uő: Egyházi források művelődéstörténeti jelentősége*. In: *Századok 125 (1991) 332–349.*, és az ott, kül. *Vanyó T.: Az egyháztörténész szemhatára* i.m. 718. oldalon idézett módszertani irodalmat.

f) a hatóságokkal: államhatalommal (pl. háborúk, járványok idején betöltött szerep, menekülés háborús helyzetben stb.), helyi kormányzattal

8. Felozlatás és visszaállítás, épülete mai helyzete

A piaristák történetével kapcsolatos adatgyűjtést különböző tényezők nagyban megkönnyítik. Így előnyt jelent az a tény, hogy a rendnek olyan központi levéltára van, amely a kérdéses korszak levéltári anyagának egy tekintélyes részét tartalmazza, segédleteivel könnyen átláthatóvá és kutathatóvá teszi.¹⁵ A házak levéltári anyagának azt a részét pedig, amely ma nem Budapesten található, korábbi kutatások során – ha nem is maradéktalanul – sikerült felderíteni. Koltai András, a rend központi archívumának (Piarista Rend magyar Tartománya Központi Levéltára, Budapest) levéltárosa legújabbban a rend magyarországi történetének forrásairól kitűnő kötetet tett közzé, amely tartalmazza az összes magyar piarista intézmény – jelenleg ismert helyen lévő – levéltári anyagának lelőhelyét.¹⁶ A kutatás során természetesen ezeket a levéltári egységeket magam is kézbe veszem majd a téves, vagy azóta esetleg módosult adatok kiszűrése érdekében. Szintén megkönnyíti az adattár piarista fejezetének összeállítását, hogy a kollégiumok történetének feldolgozása sok más rendéhez képest meglehetősen előrehaladott állapotban van, sőt kiváló adattár-jellegű munkák is segítik a rend magyarországi házainak áttekintését. Ezt a műfajt elsősorban Balanyi Györgynek az 1943-ban két helyen is megjelentetett írása képviseli,¹⁷ de a rend központi levéltárának internetes honlapján is találkozunk ilyennel.¹⁸ Az egyes házakra vonatkozó irodalom legteljesebb bibliográfiája pedig szintén Koltai András említett kötetében található. Ezzel az adattár piarista fejezete esetében – leszámítva az esetleg felmerülő apróbb kiegészítéseket – mindössze az adatlapok szöveges részének összeállítása maradt elvégzendő feladat.

Az adatgyűjtés speciális elemeinél ki kell térni a piaristák történetét feldolgozó irodalom sajátosságaira is. Amiatt, hogy a rend hivatása szerint iskolákat működtet, a rendházak és iskolák története nagy mennyiségben az iskolai értesítőkből, vagy azok különnyomataiként olvasható.¹⁹ Ezek minősége azonban meglehetősen hullámzó. Igen gyakran ugyanis ezek a hosszabb-rövidebb összefoglalások konkrét hivatkozások nélkül jelentek meg, és részben ebből, részben pedig más okokból kifolyólag az adatok gyakran pontatlanok, elnagyoltak. Tipikus és feltétlenül figyelemre méltó, sőt kijavítandó hibának minősül pl. az iskola tanulóinak számát az éves diáklétszámok egyszerű összeadásával megállapítani. Mivel egy tanuló legtöbbször nem egy évig

¹⁵ Koltai András: A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának kéziratkatalógusa I. Bp., 2000 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 13.).

¹⁶ Koltai András: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába. Bp., 2007 (Magyarország piarista múltjából 1.). 100–160.

¹⁷ Balanyi: Témánkhoz Balanyi György fejezete nyújt segítséget: Az elindulástól Trianonig (13–257.), amely az egyes kollégiumok történetének — igaz, nem teljes — bibliográfiáját is közli (253–256.). A munka megjelent a következő formában is: Balanyi György – Biró Imre – Biró Vencel – Tomek Vince: A Magyar Piarista Rendtartomány történetének áttekintése megalakulásától napjainkig. In: Emlékkönyv. 25–387. Balanyi fejezete itt ugyanazzal a szedéssel: 27–271. Újjonnan napvilágot látott áttekintő munka emellett: Borián Tibor – Koltai András – Legeza László: Piaristák. Bp. 2007 (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében).

¹⁸ PMKL Rendtörténet. Adattárak. URL: <http://archivum.piar.hu/rendtortenet/adattarak.htm>, (2008. január 31.)

¹⁹ Ezekre vonatkozóan ld. Koltai A.: Bevezetés i. m. 38–39.

járt az adott iskolába, az így kapott számok miatt egy-egy gimnázium látogatottságát messze túlbecsüljük.²⁰ Ráadásul a korabeli osztálystruktúra és tanmenet miatt a reális szám sem megállapítható ezekből az adatokból, mert a diákok iskolában töltött éveinek száma nem egységes.²¹ A tanulók teljes számát csak az anyakönyvekben előforduló nevek egyenkénti áttekintésével és további kritikai eszközök – pl. a hiányzó adatok miatti becslések, stb. – használata révén lehetne megállapítani.

Gyakori ezen kívül ezekben a művekben a ház *historia domus*ának mint gyakorlatilag egyetlen forrásnak a különböző értékelő megjegyzésekkel kiegészített ismertetése. Szintén nem ritka, hogy egy-egy évkönyvi tanulmány egy korábbi hasonló munkával párhuzamos vonásokat mutat, de azt mégsem említi meg. Ilyenkor nehéz annak eldöntése, hogy pusztán a forrásuk közös, és annak a felépítését követik túlságosan hűen, vagy a későbbi ismeri a korábbi, de nem hivatkozik rá.²² Általában csak a modern feldolgozások, mint Koltai András Privigyé első évtizedeiről írott munkája²³ használják és említik is meg az adott ház történetének lehetőleg összes kéziratot forrását és teljes szakirodalmát, legyenek bár az előbbieket levéltári iratok, *historia domus*-szerű feljegyzések, vagy korabeli történeti művek. Az utóbbiak nagy száma egyébként szintén a rendtörténet egyik jellemzője. Maguknak a kéziratot történeti műveknek a számba vétele és feltüntetése az adattár egyik pontján – valószínűleg az egyes rendházak levéltárainál, az általános történeti műveké pedig az általános bibliográfiánál, külön, kéziratokként – úgyszintén fontos feladat.²⁴

Az évkönyvekben és önállóan megjelent iskola- és háztörténetek mellett a piarista rendre jellemző speciális szakirodalom-típusként említhetők továbbá a közoktatás történetével helyi szinten vagy átfogóan foglalkozó művek, valamint a rend esetében különösen nagy számban keletkezett szerzetesi életrajzok.²⁵ Nagy előny továbbá, hogy a piaristák magyar rendtartományának kitűnő modern történeti névtára is van.²⁶

Az adattár éppen készülő részének időhatárai – 1683–1723 – jelentősen csökkentik a munka jelenlegi szakaszában feldolgozandó piarista kollégiumok számát. A török kiűzését megelőzően a rend mindössze három állandó helyen telepedett meg, és ezek mindegyike a Királyság területén feküdt. Az 1685. évi szentgyörgyi alapítás azonban már – Pozsony környékére nézve – a felszabadító háború elvonulta utáni alapítási

²⁰ Ld. pl. *Csősz Imre*: A kegyestanítórendiek Nyitrán. Nyitra, 1879. 906–907.; *Kádek István*: Tanintézetünk történetének vázlata 1666-tól napjainkig. In: A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló privigyeyi róm. kath. algymnasium értesítője az 1880–81. tanévről. 3–28. 26–27.; *Pfeiffer Antal*: A kegyes tanítórendiek temesvári társházának és a főgymnasiumnak története. Temesvár, 1890. In: A temesvári róm. kath. főgymnasium értesítője az 1890/91. isk. évről. 1–122. 31. (a Szentannán tanultak száma).

²¹ Az iskolai évek számának végletes eltérésére ld. pl. *Gulyás János*: A podolini piarista kollégium története (1642–1710). Bp. 1933. 35–36.

²² Pl. *Visegrádi János*: A podolini piarista rendház története. (1642–1702.) Bp. 1909 (Művelődéstörténeti értekezések 32.) és *Gulyás János*: A podolini piarista kollégium története (1642–1710). Bp. 1933.

²³ *Koltai András*: A Pálffy és a piaristák: a bajmóci uradalom katolizációja és a privigyeyi piarista kollégium első évei. In: *Fundárková, Anna – Pálffy, Géza* ed.: Pálfiovcy v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. maja 2003. Bratislava – Budapest, 2003. 74–104.

²⁴ Ezekre ld. *Koltai A.*: Bevezetés i. m. 75–76.

²⁵ Ezekre ld. *Koltai A.*: Bevezetés i. m. 161–206. Önálló kötetek és tanulmányok mellett több rövid életrajzi összefoglalás más rendtörténeti írásokba rejtve olvasható, ld. alább a szentgyörgyi rendház adattárjánál.

²⁶ Catalogus

hullámba esik.²⁷ 1723-ig ezt követően kilenc további ház létesült, részben épp a felszabadult országrészen.

Ez elvezet minket a rend házainak adattárával kapcsolatos kérdések egyik legjelentősebbikéhez. Azok közül a helyek közül, ahol piarista szerzetesek működésével találkozunk, vajon melyeket kell önálló intézményeknek tekintenünk, és melyek a pusztán más rendi intézményektől függő, de azok sorába bele nem tartozó működési helyek (alapítások előzményei, vagy egyes intézmények szerzeteseinek székhelytől távoli tevékenységének helyszínei)?

A szepesbélai plébániát 1674-ben Lubomirski Szaniszló Herakliusz, a podolini ház patrónusa, az alapító unokája a podolini piaristákra bízta. A rend már korábban is lelkipásztorkodott a környéken, a plébánosi teendőket részben a térítő és pásztori munkásságuk miatti hálából, részben a ház jövedelmeinek növelése céljából kapták meg. A plébános kinevezési joga a mindenkori házfőnöké volt, a megerősítés joga a kegyúré. Mint plébánosok az itt működő piaristák az esztergomi érsek, közelebbről az ő szépségi vikáriusa, a szepesi prépost alá tartoztak egyházjogilag. Az első plébános az akkori házfőnök, Neumann Glicér lett.²⁸ A podolini piaristáknak azonban ez csak az első plébániája volt. Később, 1700-ban ugyanis a Görgey-család rájuk bízta a toporci plébánia adminisztrálását is.²⁹ Ennek megfelelően Szepesbela, bár általában a rendházak között tűntetik fel,³⁰ nem vehető figyelembe önálló intézményként annak ellenére sem, hogy két rendi papnak állandó jelleggel helyben kellett laknia. Szepesbela a podolini piarista kollégium egyik plébániája volt, mint ilyen, jövedelmi forrása.

Ehhez hasonlóan a rend rövid ideig tartó murányi működése sem alakított ki önálló intézményt. Ide ugyanis Wesselényi Ferenc nádor és felesége, Széchy Mária kérésére 1667 elején két lengyel piarista jött, akik a várban mindjárt tanítani is kezdtek. És bár a nádor hamarosan alapítványt tett négy rendtag eltartására, a kényelmesebb Jolsván pedig építeni kezdte a kollégiumot, márciusi halála megakadályozta az intézmény létrehozásában. A rendtagok elhagyták Murányt, az alapítvány pedig a breznóbányai házra ment át.³¹ Az eset több párhuzamot is mutat a privígyei letelepedést megelőző bajmóci tartóz-

²⁷ A rendház történetére és irodalmára ld. az alább szereplő adatlapját. Szentgyörgy ma Svätý Jur, Szlovákia.

²⁸ *Gulyás J.*: i. m. 16–18., 44., 54.; *Friedreich E.*: i. m. 56. Vö. *Visegrádi J.*: i. m. 19–20., ahol az esemény éveként 1671 szerepel. Szepesbela ma Spišská Belá, Szlovákia.

²⁹ *Visegrádi J.*: i. m. 22.; *Gulyás J.*: i. m. 22.; *Pirhalla Márton*: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse, 1899. 499. Toporc ma Toporec, Szlovákia. Az 1670-es években lezajlott felvidéki piarista misszió során a rend több más plébániát is adminisztrált, ezek azonban jogilag eltérő módon kapcsolódtak a rendházakhoz, mint ahogy Szepesbela és később Toporc Podolinhoz. A misszióra: *Friedreich Endre*: Hanacius Ferenc élete. Veszprém, 1906. 33–47., 55–85., 90–91., 100–103. Szepesbela adományozásának megerősítésére: uo. 72.

³⁰ Pl. Balanyi György provinciaterképén: *Balanyi*, 373. laphoz csatolva. Legújabbban: *Borián T. – Koltai A.*: – *Legeza L.*: i. m. 63.

³¹ *Miskolczi István*: A kegyes-tanítórendiek privígyei kollégiumának története. Vác, 1907 (Művelődéstörténeti értekezések. 26.). 26–27. *Balanyi*. 18–19. Murány ma Murán, Szlovákia, Jolsva ma Jelšava, Szlovákia. A jelen tanulmány szóbeli változatának elhangzásakor Koltai András hozzászólásában rávilágított, hogy a rendtagok utazásairól készült forrásokban a letelepedési kísérlet lezajlása után Murány még jó darabig feltűnik, mint a szerzetesek által rendszeresen útbá ejtett állomás. Ez alapján feltételezte, hogy néhány évig mégis létezett itt piarista rendház, csak éppen nyoma nem maradt, mert a rend az összeesküvés miatt rossz hírbe került Wesselényi Ferenc nádorhoz való viszonyát nem verte nagyidobra. Véleményem szerint azonban valószínűbb, hogy csak a hely jól védett volta és a rendet kedvelő pártfogó vendégszeretete vitte oda őket, illetve talán egy rendtag udvari káplánként való működése is elképzelhető Murányban, amit viszont az összeesküvés leleplezése után valóban nem szívesen hangoztathattak.

kodással.³² Emiatt a murányi működés a breznóbányai ház történetének előzményeként, annak adatlapján kerül be az adattárba, ahogyan a privigyei ház esetében a korábbi bajmóci tevékenység is a privigyeién.

Breznóbánya azonban szintén érdemel néhány szót az önálló intézményi mivoltának kérdésében. Az 1670-es évek elejének nagy felvidéki piarista missziója során ugyanis a városban és környékén több plébánia piarista kezelésbe került. A misszionáriusok helyzetét 1674 novemberében a rendfőnöki látogatás során szabályozták. Eszerint minden misszionárius a privigyei rendházhoz tartozik. Ugyanakkor dőlt el, hogy újévtől a frissen megszerzett breznóbányai plébániára Hanacius (Hanák) Ferenc kerül. A plébánia piarista kezelését a király 1674-ben egy kamarai utasításban, 1675-ben ünnepélyes oklevélben ismerte el. Ugyanezek rendezték a környékbeli piaristák anyagi ellátásának kérdését is. Emellett 1675 januárjától Hanacius a privigyei rendházhoz tartozó breznóbányai rezidencia előjárójaként szerepel. Vagyis ebben az évben, amelyben egyébként a tanítást is megkezdték, Breznóbányán állandó piarista telep létesült, amely ugyan szervezetileg egy másik, Privigye alá tagolódt be, de az adattár szempontjai szerint önálló intézménynek tekinthető.³³ Annak ellenére tehát, hogy Breznóbánya kezdetben a privigyei kollégium plébániája volt, hogy 1678 és 1681 között a rezidencia Thököly harcai miatt nem működött, hogy 1682-ben a rendtől a plébániát a protestánsok visszavették, és csak 1688-ban kapták vissza, végül pedig hogy 1690-ben a veszély elmúltával I. Lipót újból alapító oklevelet adott ki Breznóbánya javára,³⁴ az itteni 1675-ös kezdemény a későbbi, és egész 1857-ig működő kollégium alapja volt, és mint ilyen természetesen a rendnek az adattárban szereplő intézményei között Podolin és Privigye után harmadikként fog helyet kapni.

A piarista intézményeknek az adattárba önálló tételként való bekerülése tehát kritériumokhoz kötődik, amely kritériumok az alapítás különböző aktusainak megtörténtével vagy meg nem történtével kapcsolatosak. Ezzel szorosan összefügg az alapítás dátumának kérdése is. Egy piarista kollégium létrehozása ugyanis több különböző lépésben történik, amelyek időben egymástól távol is megtörténhetnek. Általában először kerül sor a rend helyi működésének anyagi alapjait megtelepítő alapítvány megtételére, vagy az erre vonatkozó szerződés megkötésére a rend és az alapító között (a két fél gyakran nem azonos alkalommal írja ezt alá). A jogi aktust utólag a rend központi vezetése és az uralkodó is jóváhagyja, sőt emellett a helyi egyházi hierarchia engedélyére is szükség van a rend lelkipásztori tevékenysége esetén. Szintén külön dátumhoz kötődik ezeken kívül maguknak a rendtagoknak a megérkezése a felállítandó kollégium helyszínére, sőt – ahogy láttuk – néha külön egy közeli, az alapító által ideiglenesen biztosított helyre, és csak valamivel később a rendháznak és iskolának hosszú távon otthont adó településre, nem beszélve azokról az esetekről, amikor a megérkezés és az ünnepélyes bevonulás is máskor történik. Végül az iskola megnyitása is egy újabb időpontban zajlik le. A véglegesnek szánt épületek birtokbavétele pedig ebből a szempontból nem is jön számításba, mint lehetséges alapítási dátum. A pontatlanságok elkerülése érdekében a

³² *Friedreich E.*: i. m. 21–23.; *Koltai A.*: A Pálffyak, i. m. 88–90.; *Kádek I.*: i. m. 4.; *Miskolczy I.*: i. m. 18., 20–21. Párhuzamok: a végleges helyük átvételéig átmenetileg az alapító főúr udvarában laknak, lelkipásztorkodnak és a helyi gyermekeket tanítják is, de nem tartanak fenn hivatalosan megnyitott iskolát.

³³ *Friedreich E.*: i. m. 51–83., kül. 70–73.; *Bakó István*: Jegyzetek a breznóbányai kegyesrendi ház történetéből. In: A besztérczebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1897–1898. tanévről. 3–38. 7–11.

³⁴ *Bakó I.*: i. m. 11–19.

font felsorolt adatoknak természetesen mind szerepelniük kell a kollégium adatlapján. Közülük viszont vajon melyik időponthoz kössük az egyes piarista kollégiumok alapítását, úgy, hogy az irodalomban eddig hagyományosan számon tartott alapítási évektől a lehető legkevésbé térjünk el?

Véleményem szerint az alapítvány megtétele, vagy a szerződés mindkét fél által történt aláírása, mint egyik, illetve a szerzetesek megérkezése, és helyi tevékenységük kezdete, mint másik esemény lezajlása az a két feltétel, amelyekhez az alapítás megtörténtét köthetjük. Ezért az az év, amelyben először mindkettő adott, feltüntethető az alapítás éveként. A különböző engedélyek megérkezését általában megvárták a rendtagok, addig a helyszínen nem jelentek meg, ezért ez a két feltétel egyikének feltételeként értelmezhető (pl. Nagykárolyban az alapítvány 1725-ben kelt, de a szerzetesek csak az engedélyek 1727-es megérkezése után, még ebben az évben foglalták el új állomáshelyüket).³⁵ Iskolát sem mindig rögtön nyitottak (pl. Szentgyörgyön csak 1687-ben, két évvel az alapítás után). Előfordul azonban olyan eset is, amikor a rendtagok már jó ideje tevékenykednek egy helyszínen, működésük anyagi alapjait azonban csak később teremtik meg (pl. Korponán 1720-as letelepedésüket csak 1724-ben követte alapítvány).³⁶ Ilyenkor a megérkezésüknek és iskolájuk megnyitásának, nem pedig az alapítványtételnek a dátumát érdemes figyelembe venni. Általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy az alapítólevél kiállítása, a megérkezés és az iskolanyitás eseményei közül az elsőként megtörtént kettő időpontja jelöli ki a piarista intézmény alapítási dátumát. Azonban csak mindhárom feltételnek a teljesülése avat egy piarista működési helyet intézménnyé az adattár szempontjából. Breznóbánya esetében ezért beszélhetünk alapításról, Murány és Szepesbéla esetében azonban nem. Breznóbánya alapítási dátumát pedig szintén ezért köthetjük 1675-höz, vagyis az állomáshely rezidenciaként való említésének, a királyi adománylevél kiállításának és a tanítás kezdetének az évéhez.

Az alapítás szokványos menetét, és így az előbbi feltételeket az adattárban a piaristákról szóló általános részben is be szeretném mutatni. Itt kap majd helyet – a piaristák magyarországi történetének vázlatával mellett – a rend tanulmányi rendjének és osztálystruktúrájának leírása, valamint a piarista intézmények különböző részeinek (rendház, templom, iskola, konviktus, esetleg rendi főiskola, plébánia, szakiskola) számbavétele is. Szintén ki kell térni a rendnek a saját hivatásán túl Magyarországon felvállalt további tevékenységi köreire, a térítésre és lelkipásztorkodásra, különös tekintettel az 1670-es években lezajlott felvidéki misszióra.

Az első piarista intézmények Magyarországon az adattár időhatárain belül keletkeztek, azonban a rend fejlődése folytatódott a kiszemelt végpontot, 1786-ot követően is. A 19. századi alapítások természetesen nem képezik a munka tárgyát. Emellett azonban szintén nem kap benne külön helyet az 1789-ben alapított sátoraljaújhelyi és az

³⁵ *Hám József*: A rom. kath. főgymnasium története. 1727–1895. In: A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi római katolikus főgymnasium milleniumi értesítője az 1895–96-ik tanévről. 3–294. 13–27., 67., 82.; *Koczányi Ferenc*: A nagykárolyi kat. algyimnasium történelmi vázlat. In: A nagykárolyi kat. algyimnasium évkönyve. 1854/5-iki tanévre. 3–10. 4.; *Magyarász Ince*: A nagy-károlyi kegyes-tanítórendi nagygyimnasium rövid története. In: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi rom. kath. nagy-gymnasium értesítője az 1876–1877-ik tanévben. 3–11. 5.; *Balanyi Gy. – Biró I. – Biró V. – Tomék V.*: i. m. 52–53.

³⁶ *Balanyi*. 34.

1790-ben alapított temesvári gimnázium, hiszen azok már II. Józsefnek a szerzetesrendekkel kapcsolatos, 1786-ot korszakhatárrá avató politikájának és átszervezéseinek eredményeképpen jöttek létre. Éppen ezért, valamint amiatt, hogy a Tokajból illetve Szentannáról erre a két helyre való átköltözést előkészítő tervek és tárgyalások a korábbi évekre mennek vissza, előd-kollégiumaik adatlapján mégis szerepelni fog a két említett intézmény az ezeknek az elődöknek a további sorsát illető megjegyzések formájában.

Az időbeli határok mellett a földrajziak miatt is csökken az adattárba bekerülő, hagyományosan számon tartott piarista házak száma. A magyar rendtartományból kiindulva ugyanis felmerült a havasalföldi megtelepedés terve. Az atyák 1734–1739 között Krajován, 1746–1747 között Bukarestben próbálkoztak meg állandó telep létrehozásával.³⁷ A két város azonban kívül esik az adattár fent vázolt földrajzi határain, ráadásul a piaristák bukaresti működése az imént felállított kritériumok alapján az önálló intézmények közé sem sorolható be. Mivel pedig a két helyszínre a rendtartomány és nem egy bizonyos kollégium küldte ki a rendtagokat, más adatlapokon sem szerepeltethetők. Mindössze a rend egészéről szóló általános részben kerülnek majd említésre.

Podolin az adattárban a rend intézményei között az első helyet fogja elfoglalni. Bekerülése viszont a megállapított területi határok miatt korántsem volt egyértelmű. A piarista kollégium megalapításakor ugyanis a szepesi város sem közjogilag, sem egyházjogilag nem tartozott Magyarországhoz. 15. századi elzálogosítása révén a lengyel király uralma alá került várost és környékét, a podolini esperességet (a lublóival együtt) még 1614-ben a krakkói püspökséghez csatolták.³⁸ Több érv szól azonban Podolin szerepeltetése mellett. Közülük az első feltétlenül a magyar piarista tradícióban betöltött első helye. 1642-ben történt alapításával ugyanis a rend először jelent meg Magyarországhoz kötődő területen. Emellett még a tárgyalts korszak vége előtt, 1772-ben közjogilag visszacsatolták az országhoz, 1782-ben pedig piarista kollégiumát is a magyar rendtartományba olvasztották.³⁹ Végül Podolint szintén az adattárban szereplő intézmények közé sorolja a szerzeteseinek a legkorábbi időtől kezdve a magyar egyházhoz tartozó területeken kifejtett lelkipásztori munkája.⁴⁰

A piarista rendre vonatkozó speciális adattári adatok főleg abból a tényből adódnak, hogy a rend iskolákat és azokhoz kapcsolódó egyéb intézményeket, pl. konviktusokat is fenntart. Így ezek adatai is felvételle kerülnek az adattárba, a rendházéval párhuzamos témakörök szerint. Így az elhelyezkedés, alapítás és fejlődés, épületek,

³⁷ Ma Craiova és București, Románia. A kísérletekre röviden ld. *Balanyi*. 58–60., 65–66. Bukarestre további irodalom: *Koltai A.*: Bevezetés i. m. 103.

³⁸ Az elzálogosított terület többi részén ugyanakkor az egyházigazgatás az esztergomi érsek kezében maradt. *Gulyás J.*: i. m. 17–18. oldal 5. jegyzet, 52.; *Pirhalla M.*: i. m. 346.; *Divéky Adorján*: A Lengyelországnak elzálogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben. Bp. 1929. 12.

³⁹ *Divéky A.*: i. m., kül. 61–62., 84–93.; *Gulyás J.*: i. m. 14.; *Balanyi*. 119.

⁴⁰ Mindent egybevetve az adattárban külön szócikkkel a következő helyek piarista intézményei kapnak helyet: Beszterce, Breznóbánya, Debrecen, Győr, Kálcsa, Kecskemét, Kiszseben, Kolozsvár, Korpona, Kőszeg, Magyaróvár, Máramarossziget, Medgyes, Nagykanizsa, Nagykároly, Nyitra, Pest, Podolin, Privigyé, Rózsahegy, Selmecbánya, Szeged, Szenc, Szentanna, Szentgyörgy, Tallós, Tata, Tokaj, Trenčsén, Vác, Veszprém.

Kimaradnak (időbeli határok miatt): Buda, Felsőgalla, Göd, Léva, Mernye, Nagybecskerek, Szabadka; (térbeli határok miatt): Bukarest, Krajova; (a tárgyalts korban nem önálló intézményként): Murányvár, Sátoraljaújhely, Szepesbéla, Temesvár.

jövedelem, szerzetesek, tevékenységi kör, kapcsolatok, illetve (a konkrét intézmény történetétől függően) a felosztatás, megszűnés, áthelyezés vagy visszaállítás az iskolával kapcsolatban is tárgyalásra kerülnek, természetesen arra alkalmazva, pl. a szerzetesek különböző adatainak megfelelően a tanulóké, és így tovább.

Ugyanígy a házra vonatkozó források között a *historia domus* lelőhelye mellett az iskola miatt ki kell emelni az iskola történetét tárgyaló évkönyv vagy történeti munka, valamint az iskolai anyakönyvek lelőhelyét. Kiemelten fontos szerepet kap továbbá a tanulók tevékenységi körének említésekor a tananyagra vonatkozó utalások mellett az iskolai színjátszás – persze csak általános, összefoglaló jellegű – adatainak felsorakoztatása is.⁴¹

Ha a jogutódokat is hozzászámítjuk, a rendi iskolák jelentős része a mai napig fennáll. Ezért az elhelyezkedésről és az épületekről szólva fontos kitérni arra a kérdésre is, hogy a ma álló iskola- és rendházépületeknek mi a viszonya a korszakban tárgyalt időszakban felépültekkel. Nagyon gyakori volt ugyanis a piarista gimnáziumok 19. század végi átépítése, kibővítése még a rend által, de más időszakokban is több esetben történtek változások a kollégiumok egykori épületein, sőt azok elhelyezkedésében.

A piarista tanárok irodalmi tevékenysége miatt szintén speciális adatokkal kell számolnunk. Az adattárba ugyanis felvételre kerülnek az egyes szerzetesi intézményekben működő, munkásságuk révén híressé vált rendtagok és adataik is. A piarista rend esetében azonban a szerzetesek kiterjedt tevékenységi köre miatt különösen sok, ebbe a kategóriába sorolható személyiséget ismerünk, akik ráadásul a gyakori áthelyezések miatt nem kötődnek egyértelműen egyik vagy másik kollégiumhoz. A továbbiakban eldöntendő ezért az a kérdés, hogy a rend irodalmi tevékenységére és híres személyiségei életére vonatkozó adatok milyen módon kerüljenek tárgyalásra az adattárban. Egyik lehetőségként adódik az általános részben való szerepeltetése, ez azonban feltehetőleg óriásira duzzasztaná ezt a szakaszt, ugyanakkor az időhatárok kérdését is felvetné: csak az első időszak, vagy egészen az 1786-ig terjedő évtizedek személyiségeit kell szerepeltetni? A másik lehetőség az lenne, hogy az egyes rendtagokat a legjelentősebb működési helyükhöz kötve tárgyaljuk, ez azonban – akár a leghosszabb működési idő, akár a betöltött legmagasabb tisztség, akár pedig az irodalmi tevékenység súlypontja alapján határozzuk meg ezt a helyszínt – óhatatlanul önkényes megoldásokhoz vezetne.

Az adatgyűjtés sohasem lehet öncélú, ahogy ez a készülő adattár is talán alkalmas lesz – legalábbis – az eddigi rendtörténeti kutatások számbavételére, a további kutatások megkönnyítésére és megélénkítésére. Reményeim szerint ezen túl az elkészülte lehetővé teszi majd, hogy kirajzolódjanak a szerzetesség második magyarországi virágkorának, a 17. század első évtizedeitől kezdődő csaknem két évszázadnak a főbb csomópontjai. Egy, a társadalomban működő és vele ezer szálon összefonódó szerzetesség modern paradigmájának⁴² kidolgozásához, a kora újkori magyar szerzetesség dinamikájának modern igényű felvázolásához szükségesnek látszik az adatok ilyen jellegű együttes megjelenése. Természetes azonban, hogy – éppen a teljességre törekvése miatt – ez a munka az elkészülése után is bővítendő, pontosításra szoruló és

⁴¹ Ezekre összefoglalóan: *Kilián István*: A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században. Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján. h. n. 2002.

⁴² A szerzetesség a mindenkori társadalomból alulról építkező, éppen ezért az aktuális társadalmi igényekre érzékeny, azokat kielégítő képződmény.

javítandó marad majd. A jelen tanulmányhoz kapcsolódóan ezért a török kiűzése utáni időszak első magyar piarista rendháza és gimnáziuma a tervezett módon összeállított adatlap formájában bemutatásra kerül. Így a készülő adattár felépítése és módszertana már előre ismert és ez által értékelhető, bírálható lesz.

SZENTGYÖRGY (TITULUS: SZENTHÁROMSÁG) 1685

Bibliográfia

Önálló művek

Füredi János: A szentgyörgyi kegyes tanítórendi ház és templom története. Pozsony, 1897. = Füredi János: A szentgyörgyi kegyes-tanítórendi ház és gymnasium története. In: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló pozsony-szent-györgyi kath. gymnasium értesítője az 1895/96. tanévről. 3–32. ill. 1896/97. tanévről 3–64.

Szabó Mihály: A szentgyörgyi piarista kollégium története. Szeged, 1910. (Művelődéstörténeti értekezések 38.)

Janek, Jozef ed.: Pamätnica 305. výročia založenia piaristického gymnázia vo Svätom Jure. Sväty Jur, 1992.

Egyházi helytörténet

Jedlicska Pál: A pozsony megyei szentgyörgyi egyház leírása. In: Magyar Sion 7 (1869). VII. füzet. 512–522.

Grósz, Alexander: Geschichte der Stadt und der evangelischen Kirchengemeinde A. C. der königl. Freistadt Sct. Georgen. Hrsg. v. Ernst Hückl. Galanta, 1927. passim.

Világi helytörténet

Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. Viennae, 1736. 133–134.

Vende Aladár: Szentgyörgy. In: Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. H. n. é. n. 218–228. Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye.)

Iskolatörténet

(Géczy Benedek?:) Adatok a gymnasium történetéhez. 1685–1885. In: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló pozsony-szent-györgyi róm. kath. gymnasium értesítője az 1884/85. iskolai évről. Pozsony, 1885. 3–11.

Pirchala Imre: Pozsony vármegye középiskolái. In: Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. H. n. é. n. 354–371. Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye.)⁴³

⁴³ Szabó Mihály és Füredi János elsősorban a *historia domus*ra támaszkodva dolgozta fel az intézmény történetét, Vende Aladár és Pirchala Imre rövid bemutatásokat közölnek. Vázlatosan összefoglalja a szentgyörgyi piaristákra vonatkozó legfontosabb adatokat: Valach, Július: Piaristi na Slovensku vznik, vývoj a ciele rehole. In: Trnavská univerzita 1635–1777. Ed. Jozef Šimončič. Trnava, 1996. 295–319. 307.; Duchoň, Michal: Knižnica Piaristického gymnázia vo Sv. Jure. In: Dejiny školských knižníc na Slovensku. Ed. Darina Šovčíková.. Banská Bystrica, 2003. 80–86. 80–81.; Borián T. – Koltai A. – Legeza L.: i. m. 62–63.; Kilián I.: i. m. 167.

Levéltár

Az intézmény saját levéltára: Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra (a Pozsonyi Állami Levéltár Modori Fióklevéltára), Kolégium Piaristov vo Svätom Jure (1684–1949) 15,00 fm⁴⁴

Historia domus: uo. no. 1. (1684–1824)⁴⁵

Historia gymnasii: uo. no. 182. (1778–1788)

Iskolai anyakönyvek: uo. no. 91–92. (1717–1820), illetve a legkorábbi: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Acta domus S. Georgiensis Liber 1. (1687–1715, hiányokkal)⁴⁶

Kiadott források: Füredi J.: i. m., Géczy B.: i. m., Grósz, A.: i. m., Szabó M.: i. m. passim.

Adatok

Elhelyezkedés: Szentgyörgy az egykori Pozsony megye területén, a Kis-Kárpátok lejtőjén fekszik Pozsonytól 12 km-re északkeletre.⁴⁷ A piarista kollégium és temploma a város piacterén állt a patak mellett, a mai Mikovíniho, Dr. Kautza és a Prostredná utcák által határolt területen. Az épületek ma is láthatók.⁴⁸

Alapítás és fejlődés: A piaristákat a városban Szelepcsényi György esztergomi érsek telepítette le végrendelete útján.⁴⁹ 1685. január 11-én bekövetkezett halálával a rendre hagyta az Illésházy- és a vele szemben lévő Csuzi-féle nemesi kúriákat, a Ballassa-féle és grinádi elpusztult birtokot bizonyos szentgyörgyi és bazini szőlőkkel együtt azzal a céllal, hogy Szentgyörgyön iskolát állítsanak. Bajar András,⁵⁰ az örökség átvételével megbízott rendtag késő tavasszal Kollonich Lipót kamaraelnök engedélyével beköltözött az örökölt birtokokon lévő egyetlen (az Illésházy-féle) házba, felügyelte a szőlőmunkákat, az örökség körüli jogi ügyeket intézte, valamint a helyi plébános kezelésében lévő szentgyörgyi „alsó templomban” misézett és prédikált. Gosztonyi János kincstári ügyész július 8-án I. Lipótnak a tulajdonjogot elismerő oklevele alapján a helyszínen birtokba iktatta a rendet.⁵¹ Az új alapítás Privigyéhez tartozó rezidenciaként jött létre, majd 1696-ban az éppen vizitáló Giovanni Francesco Foci rendfőnök kollégiummá léptette elő.⁵² Bajar András a magyar házakat tömörítő viceprovincia előljárójává való előléptetésétől három évig, 1698–1701 között Szent-

⁴⁴ Tartalma: *Dubovský, Ján*: Štátny okresný archív Bratislava-vidiek. Sprievodca po archívnych fondoch. Bratislava, 1980. 360–362.; *Novák Veronika*: A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938–1945 között. 1. kötet. Bp., 2004 (A Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és állagjegyzékek 1.). 436.; *Szabó M.*: i. m. 6–7.

⁴⁵ Mikrofilmen megtalálható a PMKL Mikrofilmgyűjteményében is.

⁴⁶ További kisebb levéltári anyagokra ld. *Koltai A.*: Bevezetés, i. m. 146–147.

⁴⁷ Ma Svätý Jur, Szlovákia.

⁴⁸ Fotóik: *Borián T. – Koltai A. – Legeza L.*: i. m. 22–25. sz. kép (a 8–9. számozatlan képpoldalon). Régebbi felvételek: *Füredi J.*: i. m. 66.; *Vende A.*: i. m. 221. Az elhelyezkedésre: *Füredi J.*: i. m. 33., 70–71., 75.; *Szabó M.*: i. m. 26.; *Bél M.*: i. m. 134–135.; *Vende A.*: i. m. 219.; *Szekcső Tamás*: Sz. kir. Pozsony városának és környékének helyrajzi és statisztikai ismertetése. In: Pozsony és környéke. Pozsony, 1865. 75–196. 115.

⁴⁹ Az érsek indítékaira és korábbi szándékára ld. *Füredi J.*: i. m. 11–12.; *Szabó M.*: i. m. 14–15.; *Vende A.*: i. m. 220.; *Pirchala I.*: i. m. 365. Végrendeletének 10. pontja közölve: *Füredi J.*: i. m. 12.; *Szabó M.*: i. m. 21.

⁵⁰ Az irodalom több más néven is említi, leggyakrabban Bojár Andrásnéként. Névváltozataira ld. Catalogus.

⁵¹ A megtelepedés története részletesen, forrásközlésekkel: *Füredi J.*: i. m. 12–16.; *Szabó M.*: i. m. 21–24. Vázlatosan: *Géczy B.*: i. m. 3–4.; *Vende A.*: i. m. 220.; *Pirchala I.*: i. m. 365.; *Balanyi*. 22–23.

⁵² *Szabó M.*: i. m. 39., 28. oldal 1. jegyzet, valamint *Füredi J.*: i. m. 77.

györgyön tartotta a székhelyét, ebben az időben tehát a kollégium a magyar házak központja volt.⁵³

Épületek: 1686. augusztus 14-én kelt oklevelével I. Lipót a szentgyörgyi piaristáknak adományozta az „alsó templomot” (Szentháromság-templom), amelyet 1654-ben az evangélikusok építettek, de 1674-ben a katolikusok javára elvettek tőlük.⁵⁴ A templom mellett álló iskola és lelkészlak hovatartozása kapcsán kiobbant jogviták lezárásaként a rend és a város egyezsége alapján 1693-ban a templomon kívül a piaristák az iskolaépületet, valamint a Balassa-féle birtokért cserébe ideiglenesen a szomszédos Richter- és Wégher-féle házakat kapták meg, a lelkészlak a városé maradt. A rendtagok a két ház lakhatóvá tétele után 1694. október 4-én ide költöztek át az időközben a városnak eladott Illésházy-féle házból.⁵⁵ A templom birtoklása körüli viták a Rákóczi-szabadságharc alatt kiújultak, az 1705. évi szécsényi országgyűlés az evangélikusoknak, az 1707. évi ónodi országgyűlés ismét a katolikusoknak ítélte, miközben a rend folyamatosan használta, ténylegesen tehát nem cserélt gazdát.⁵⁶ 1708-ban a piarista épületek leégtek, helyreállításuk csak 1714-ben fejeződött be.⁵⁷ Ennek során 1709-re, amikor már a lelkészlak is újra a rend tulajdonában volt, ezt és a szomszédos iskolaépületet rendházzá kapcsolták össze Kürtösy András traui püspök, esztergomi kanonok pénzén.⁵⁸ A rend 1717-ben a Richter- és Wégher-féle házak tulajdonjogát végleg megkapta a város tartozása fejében. Ezt követően kerülhetett sor az új rendház felépítésére ezek helyén 1720–1726 között.⁵⁹ Az épületet „új kollégiumnak” nevezték, hogy az 1709-ben kialakított „régí” vagy „lengyel kollégiumtól” megkülönböztessék.⁶⁰ 1754-ben a városban pusztító tűzvész során a piarista épületek ismét leégtek, de az uralkodótól kapott pénzügyi támogatás révén még ebben az évben helyreállították a károkat. 1756-ban a lengyel kollégiumot lebontották, a helyén 1759-re a templomhoz csatlakozó új épületszárnyat emeltek.⁶¹

⁵³ Füredi J.: i. m. 30.; Szabó M.: i. m. 42. A magyar rendtartomány kialakulása és a magyar házak korábbi jogi helyzete összefoglalóan: *Balanyi*. 23–25., 37.

⁵⁴ A templom felépítése és története a piarista tulajdonba kerülése előtt: *Grósz, A.*: i. m. 44–47., 54–57., 139–141. (forrásközléssel); *Füredi J.*: 69–70.; *Vende A.*: i. m. 222. A királyi adomány és a beiktatási szertartás: *Füredi J.*: i. m. 17., 70–74.; *Szabó M.*: i. m. 25–27., mindkét helyen az adománylevél magyar fordításának, valamint Füredinél egyéb források közlésével. Az adománylevél latinul közölve: *Grósz, A.*: i. m. 146–147.; *Füredi J.*: i. m. 72–73. oldal jegyzetében. A beiktatási szertartás leírása a városi jegyzőkönyvben: *Grósz, A.*: i. m. 147–148.

⁵⁵ A várossal, az evangélikusokkal és a helyi katolikus plébánossal zajlott jogviták és azok lezárása forrásközlésekkel: *Füredi J.*: i. m. 17–19., 21–25., 28., 74–77., valamint *Szabó M.*: i. m. 24–26., 34–35. Az 1609-ben épült Illésházy-féle házra: *Bél M.*: i. m. 134.; *Szekcső T.*: i. m. 115.; *Vende A.*: i. m. 226.

⁵⁶ *Füredi J.*: i. m. 30., 80–89. (több vonatkozó forrás közlésével); *Szabó M.*: i. m. 43.

⁵⁷ *Füredi J.*: i. m. 30–31., 89–90.; *Szabó M.*: i. m. 43. A templom első leégését egy 1785-ben készült városleírás alapján 1728-ra datálja: *Grósz, A.*: i. m. 62. A város egyházi épületeit is említő leírás közölve: uo. 204–210. Az 1728-as adat olvasható *Vende Aladárnál* is: *Vende A.*: i. m. 227.

⁵⁸ *Füredi J.*: i. m. 31., 90. A lelkészlakot Füredi szerint Széchenyi György esztergomi érsek szerezte vissza a rendnek, ő azonban már 1695-ben meghalt.

⁵⁹ Az alapkövetétel és az építkezés menete: *Füredi J.*: i. m. 31–34.; *Szabó M.*: i. m. 67.

⁶⁰ Az utóbbi a nevét arról kapta, hogy régen a lengyel rendtartományhoz tartozó szerzetesek laktak benne. *Füredi J.*: i. m. 33. A rendházfolyosón elhelyezett képek és térképek: *Szabó M.*: i. m. 59.

⁶¹ A tűzkárokra, pénzsegélyre, helyreállításra és az új szárny építésére *Füredi J.*: i. m. 49–54. (forrásközléssel); *Szabó M.*: i. m. 68–69. Az építkezések röviden: *Vende A.*: i. m. 220.; *Pirchala I.*: i. m. 365. A rendház festményeiről 20. századi vizitáció alapján: *Picanyol, Leodegarius*: *Notae bibliographicae atque historicae Domorum Provinciae Slovachiae*. In: *Ephemerides Calasactianae* 4 (1935) 5. sz. 219–222. 221.

A templomban 1694–95 folyamán oltárokat állítottak, majd 1695-ben ezeket magával a templommal együtt felszentelték. 1714-ben újabb oltárokat és a szentély mellé oratoriumot emeltek, 1721-ben és az 1740-es években a templomot további oltárokkal, szobrokkal díszítették. 1734-ben a jobb oldalon lévő Szent János kápolnát rendezték be újra, amelynek a kriptája sokáig a rendtagok temetkezési helye volt. 1695-ben a templomhoz tartozó toronyban elhelyezett harangokat szenteltek, amelyek az 1708-as tűzesetnél megolvadtak. A város által biztosított fából 1717-ben a toronyban emelt tartószerkezetre az 1720-ban szentelt új harangokat helyezték el.⁶² A templomtorony az 1754-es tűzben teljesen elpusztult, helyette a város építtetett újat, amely jelenleg is ebben a formájában látható.⁶³ Kollonich Lipót esztergomi érsek 1697-ben a piaristákra bízta az előző évben Morócz Lénárd költségén felújított Mária-kápolnát is, amely a pozsonyi úton állt.⁶⁴

Gazdálkodás: A piaristák anyagi ellátását kezdetben a Szelepcsényi érsektől kapott birtokok voltak hivatva fedezni.⁶⁵ A Kamara azonban a török elleni hadjárat céljaira az örökséghez tartozó teljes ingó vagyont visszatartotta, sőt a birtokba iktatásig eltelt idő alatt az ingatlanok fenntartásra fordított összeget is kifizettette a renddel.⁶⁶ A lepusztult birtokok pedig így befektethető tőke nélkül igen kevés jövedelmet termeltek, valós értékük is messze a becsült összeg alatt volt, vagyis az alapítvány elégtelennek bizonyult a tervezett intézmények fenntartására.⁶⁷ A rendtagok kölcsönöket vettek fel, hamarosan eladósodtak, az adósságot pedig csak újabb adományokból tudták visszafizetni 1692-ben.⁶⁸ Ekkorra azonban már a varsói tartományi és a római általános gyűlés is elfogadta azt a határozatot, mely szerint a szentgyörgyi ház alapítványi ingatlanvagyonát el kell adni, a vételárat pedig tőkésíteni, mert annak kamataiból lehetséges lesz a ház fenntartása, míg a birtokok megműveléséből nem származik ennek megfelelő jövedelem. A végrehajtással Mösch Lukácsot bízták meg, aki ekkor lett a magyarországi házak kormányzására rendelt rendfőnöki helyettes.⁶⁹ Az 1693-

⁶² A templombelső alakulására, valamint a templom- és a harangszentelésre: *Füredi J.*: i. m. 34–35., 77., 90–92.; *Szabó M.*: i. m. 67. A templom és a rendház 1730-as évekbeli állapotáról: *Bél M.*: i. m. 133. Bél itt közli a templomban műve megjelenésekor még olvasható, az evangélikusoktól származó feliratot is. Szintén közli: *Grósz, A.*: i. m. 47. A templom későbbi, de ma már nem látható feliratai: *Füredi J.*: i. m. 93. A főoltár eredeti képét a 19. században lecserélték: uo. Az időről időre megrongálódott és kijavított orgonára: uo. 51., 69., 90.; *Szabó M.*: i. m. 68.

⁶³ A torony építése a kiadások részletes jegyzékével és forrásközléssel: *Füredi J.*: i. m. 53., 92–93. További rongálódások, kijavítások, egyéb átalakítások és gazdasági épületek építése: *Füredi J.*: i. m. 32., 34–35., 53., 55., 90–91.; *Szabó M.*: i. m. 67.

⁶⁴ A kápolna és az előtte álló Mária-szobor felújítása, Kollonich oklevelének latin szövege és a beiktatás menete: *Füredi J.*: i. m. 78–80. A kápolna 1742. évi átalakítására: uo. 35., 91.; *Szabó M.*: i. m. 67., a mellette 1763-ban épült kálváriára: *Füredi J.*: i. m. 91.

⁶⁵ Az örökül hagyott birtokokra és előtörténetükre, valamint a birtokba iktatásra forrásközlésekkel: *Füredi J.*: i. m. 9–10., 12., 14–16., 63–64.; *Szabó M.*: i. m. 21.

⁶⁶ Az ingó vagyon főleg bor volt, a költségek csaknem ezer forintra rúgtak. A lefoglalás körülményei: *Füredi J.*: i. m. 13., 15–16.; *Szabó M.*: i. m. 22.

⁶⁷ A 45 000 Ft-ra becsült, de a valóságban 20 000-nél többet nem érő alapítvány értékére és elégtelenségére, valamint a megélhetés nehézségeire ld. *Füredi J.*: i. m. 16–17., 19.; *Géczy B.*: i. m. 4.

⁶⁸ Az adósság és rendezése: *Füredi J.*: i. m. 16–17., 20.; *Szabó M.*: i. m. 33.

⁶⁹ Az 1691. évi tartományi és 1692. évi általános káptalan eladásra vonatkozó határozatáról: *Füredi J.*: i. m. 20.; *Géczy B.*: i. m. 4.; *Szabó M.*: i. m. 28–31., ahol az önálló magyar rendtartományhoz vezető útra vonatkozóan a szentgyörgyi *historia domus* részletei a jegyzetekben idézve szerepelnek.

ban kezdődő, két évig húzódó eladási ügy összekapcsolódott a várossal folytatott, fent említett vitával, mivel a birtokeladás során a rend az ingatlanokat csak az Illésházy-féle házzal együtt tudta áruba bocsátani, vagyis szükségessé vált a templomhoz tartozó épületek tulajdonjogának rendezése.⁷⁰ Az ingatlanokat 1695-ben maga a város vette meg, mivel azonban a vételár részleteit nem tudta fizetni, a rend két évtized múlva az eredeti tulajdonosoknak, az Illésházy-családnak ajánlotta fel őket. A piaristák gróf Illésházy Miklós kancellártól 1716-ban és 1717-ben, két részletben végleg megkapták az örökölt ingatlanokért járó összeget, amelynek kamataiból a későbbiekben a szentgyörgyi kollégiumot fenntartották.⁷¹

A rend ezt követően a városban több jövedelmező ingatlanra (szőlőkre, szántókra és rétekre) is szert tett vásárlás vagy adományozás útján, valamint két kertje is volt.⁷² A templom és a rendház tulajdona egymástól elkülönült, vagyis az alapítvány a rendház fenntartására szolgált, míg a templomnak külön szőlői voltak. Az egyes épületek helyreállításaira az adományokon kívül azok saját vagyonából áldoztak.⁷³ A ház legjelentősebb pártfogói és adományozói az 1699-ben elhunyt Maholányi János személynök és az 1772-ben elhunyt Keller János György városbíró voltak.⁷⁴ A rendház a szükségleteinek megfelelő mennyiségű tűzifát 1717-től rendszeresen megkapta a várostól.⁷⁵

Szerzetesek: A szentgyörgyi piarista szerzetesek a lakosság etnikai összetételének megfelelően főleg szlovák és német származásúak voltak.⁷⁶ Az 1685 nyarától helyben lakó Bajar Andráshoz 1686-ban csatlakozott az első, 1687-ben a második társa, 1694-ben már négytagú volt a rendház. 1695-ben öt, 1696-ban hét rendtag élt a városban. A szerzetesek száma az iskola osztályainak számával összefüggésben változott: 1693 után a tanárok száma kettő és öt között mozgott, rajtuk kívül az igazgató/házfőnök és esetleg további egy-két rendtag működött egyszerre Szentgyörgyön.⁷⁷ A rendház elsődleges kapcsolatai a Nyugat-Felvidék más házaival, Privigyével, Nyitrával és Breznóbányával alakultak ki, a házfőnökök áthelyezése ugyanis általában ezekről a helyekről, illetve ezekre a helyekre történt.⁷⁸ A ház leghíresebb tagjai Bajar

⁷⁰ A két ügy együttes megindításáról forrásközléssel: *Füredi J.*: i. m. 20–22.

⁷¹ Az eladás részletes lefolyása a források idézésével és a szóban forgó pénzügyösszegek: *Füredi J.*: i. m. 24–28., 31–32., 64.; valamint *Szabó M.*: i. m. 44.; *Géczy B.*: i. m. 4.; *Balanyi Gy.* – *Biró I.* – *Biró V.* – *Tomek V.*: i. m. 23. A rend és a város közötti pénzügyletek 1785. évi lezárásáról a városnak ebben az évben készült leírása alapján: *Grósz, A.*: i. m. 58.

⁷² *Füredi J.*: i. m. 26–27., 34., 35., 51., 64–65.

⁷³ *Füredi J.*: i. m. 30., 65., 75., 90.

⁷⁴ *Füredi J.*: i. m. 12., 16., 22., 25–27., 36., 39., 41., 46–47., 50., 57–58., 65., 71., 77.; *Szabó M.*: i. m. 21., 35., 39., 49–50., 59., 68. A Maholányiak Szentgyörgyön jelentős birtokos család voltak: *Vende A.*: i. m. 226. További elszórt gazdasági adatok a házfőnökök gazdasági tevékenységére, jó bortermés éveire: *Füredi J.*: i. m. 32., 34., 50.; *Szabó M.*: i. m. 67., 69.

⁷⁵ *Füredi J.*: i. m. 32., 59–60. Az ún. „bárczák” kiutalásában mutatkozó problémák: *Füredi J.*: i. m. 55–57. (forrásközléssel)

⁷⁶ A lakosság száma a 18. század folyamán 1400-ról 2000-re nőtt, etnikai összetételére: *Dedek Crescens Lajos*: Pozsony vármegye története. In: Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor. (*Borovszky Samu szerk.*: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye). 584.; *Szabó M.*: i. m. 14., 20–21.

⁷⁷ *Füredi J.*: i. m. 17–18., 30.; *Szabó M.*: i. m. 45–46.; *Géczy B.*: i. m. 4., 7.; *Pirchala I.*: i. m. 365. PMKL Acta Domus S. Georgiensis. Liber 1.

⁷⁸ *Füredi J.*: i. m. 13., 16., 19., 31., 33., 34., 36., 79.; *Szabó M.*: i. m. 22., 65., 67.; illetve Catalogus. passim. A házfőnökök névsora romlott névalakokkal: *Füredi J.*: i. m. 94.

András mellett Slavkovsky Benedek, Halapy Konstantin, Pécsy Domokos és Nemcsényi Adolf voltak.⁷⁹

Tevékenységi kör: A szerzetesek legfontosabb tevékenységi köre a tanítás volt. Az iskolát már 1687 novemberében megnyitották a templommal együtt megkapott volt evangélikus iskolaházban.⁸⁰ Az elemi osztályok mellé hamarosan gimnáziumi osztályok is indultak, legkésőbb 1692-ben. 1693–1695 között, majd 1697-től poétikai, 1695-ben, majd 1698-tól retorikai osztály is működött. 1704-ben azonban mindkettő megszűnt, 1709-ben és 1714-ben pedig maga az iskola sem nyitotta meg a kapuit.⁸¹ A két felső osztály ezt követően csak 1763-ban indult meg újra. Működésüket az 1777–1778-as tanévtől a Ratio Educationishoz kapcsolódó átszervezés során a Helytartótanács szüntette be ismét az anyagi ellátás elégtelensége miatt, a pozsonyi tanterületbe sorolt iskolában ettől kezdve csak elemi oktatás zajlott és a három alsó gimnáziumi osztály működött. 1789 nyarán II. József az egész iskolát bezáratta, csak 1793-ban, a lakosság kérésére nyílt meg újra.⁸² A házban rendi utánpótlásképzés is zajlott 1695 és 1735 között. 1696-tól teológiai kurzus működött, 1717-ben filozófiai is indult, 1724-ben pedig a privigyei filozófiai kurzust ide helyezték át. 1735-ben a nyitrai képzés vezető szerepe miatt a közeli Szentgyörgyön megszűnt a felsőszintű oktatás.⁸³ Knabe András az 1692-ben történt rendbe lépésekor az élete korábbi szakaszában összegyűjtött 2000 forintját két-két tanuló Szentgyörgyön, illetve Privigyén történő tanítására és nevelésére ajánlotta fel. Ezzel az alapítvánnyal Szentgyörgyön konviktus jött volna létre, ám a rend a ház rossz anyagi helyzete miatt az összegből inkább annak adósságát fizette ki. A későbbiekben feltehetőleg mégis tartottak el világi konviktorokat, a 18. század közepétől pedig két újabb alapítvány segítségével

⁷⁹ Slavkovsky házfőnökként (1725–1726, 1727–1730), Halapy filozófiahallgatóként (1724–25), Pécsy és Nemcsényi pedig filozófiatanárként (1731, 1734–35). *Füredi J.*: i. m. 33–34.; *Szabó M.*: i. m. 65–67., 82–84. Életrajzuk: *Horányi*. I. 9–13., II. 246., 478–480., 578–583., 682.; *Csász I.*: i. m. 825–828., 844–847.; *Friedreich Endre*: Halapy Konstantin emlékezete 1698–1752. 1903. 1–32., kül. 18. Slavkovsky és Halapy költészetére: uo. 35–50. A névalakokra ld. *Catalogus*. 138., 272., 292., 346.

⁸⁰ Szabó Mihály szerint az iskola először a szerzetesek lakhelyén, az Illésházy-féle házban nyílt meg nyolc tanulóval. *Szabó M.*: i. m. 32. Ezzel szemben az „új kollégium” felépüléséig az iskolaházban, illetve az ennek átalakításával létrejött „lengyel kollégiumban” zajlott a tanítás, ezt követően a helyszíne bizonytalan. Az első évben pedig már 27 tanulója volt az iskolának. *Füredi J.*: i. m. 34.; *Géczy B.*: i. m. 4.; *Balányi*. 23.; *Vende A.*: i. m. 220.; *Pirchala I.*: i. m. 365. PMKL Acta Domus S. Georgiensis. Liber 1.

⁸¹ Szabó Mihály szerint az első iskolai katalógus 1696-ból való, továbbá nem ismert adatokat az iskola 1700–1701 és 1717 közötti működéséről. Az 1717 előtti létszámokat bizonyára a *historia domus*ból vette. *Szabó M.*: i. m. 46–48. Az első anyakönyvet azonban a rend budapesti levéltárában őrzik, ebben pedig megtaláljuk az 1687, 1692–1708, 1710–1713, valamint 1715. évek osztálybeosztását, valamint a tanulók neveit. PMKL Acta Domus S. Georgiensis. Liber 1. 1709-ben a fent említett tűz és építkezés, 1713-ban a pestisjárvány miatt lehetett zárva az iskola. A járványra, amely azonban nem terjedt át Szentgyörgyre: *Füredi J.*: i. m. 31.; *Szabó M.*: i. m. 44. Itt köszönöm meg Koltai Andrásnak a többek között az anyakönyvvel kapcsolatban nyújtott segítségét.

⁸² Az iskola története osztály- és tanulólétszámok, nemzetiségi arányok nem teljes sorozatával, az osztályok elnevezésével és tanárok neveivel: *Füredi J.*: i. m. 18., 34., 58.; *Szabó M.*: i. m. 45–49., 56–58., 69–74., 77.; *Géczy B.*: i. m. 4–7. Vö. *Pirchala I.*: i. m. 365. A Ratio Educationis bevezetéséhez kapcsolódó főigazgatói látogatások részletes története: *Szabó M.*: i. m. 71.; *Géczy B.*: i. m. 5–7.

⁸³ A filozófia- és teológiaoktatásra a jelentősebb tanárok és tanulók neveivel: *Szabó M.*: i. m. 65., 80–84.

felvirágzott a konviktus, amelyet II. József 1784-ben szüntetett meg az ország többi hasonló intézményével együtt.⁸⁴

A szentgyörgyi diákság elsősorban a városból, illetve Pozsony megyéből verbuválódott. Ennek megfelelően legnagyobb részt szlovákok, kisebb részben németek látogatták az iskolát, a legkisebb csoportot a magyar tanulók alkották. Az utóbbiak aránya azonban az évtizedek során, főleg 1717-től folyamatosan nőtt, részben magyarosodás eredményeképpen, így az 1770-es évekre az összlétszám harmadát már magyarok tették ki. A szlovákok általában paraszti, a másik két nemzetiség diákjai többnyire polgári származásúak voltak. Az iskola tanulóinak életkora öt és huszonkét év között lengett ki.⁸⁵ A diákság felekezetét tekintve sem volt egységes, az intézmény megnyitásának évétől rendszeresen látogatták evangélikusok is. A katolikus vallásgyakorlat elmélyítésére 1694-ben Mária Társulat alakult, amelyen kívül a katolikus iskolákra jellemző őrangyal társulatok is létrejöttek még 1719 előtt.⁸⁶ A tanulók létszáma száz körül és fölött ingadozott, a legmagasabb az 1700–1701-es tanévben 185 volt. A felsőfokú tanulmányokat végzők száma három és hét között változott, míg a konviktoroké az 1770-es évek elejéig 20–27-re nőtt, 1774-ben tizenkettőre esett vissza.⁸⁷ A többi piarista iskolához hasonlóan Szentgyörgyön is jellemző volt a színjátszás és a nyilvános vizsga.⁸⁸

A rend a tanítás mellett lelkipásztori feladatokat is ellátott. Megérkezésüktől fogva a Szentháromság-templomban miséztek, szlovákul és németül prédikáltak, valamint a városi lakosság és előkelő vendégek jelenlétében itt ünnepelték a nagy egyházi, rendi és városi ünnepeket is.⁸⁹ 1715 és 1746 között a városi plébániát is ellátták, mivel a rosszul jövedelmező állásra nem akadt jelentkező. A plébániának a világi papság által történt visszavétele komoly vitákat váltott ki a városban.⁹⁰ Ugyancsak a rend gondozta a fent említett Mária-kápolnát, ahová 1697-től kezdve a házfőnök minden évben

⁸⁴ Szabó M.: i. m. 33–34. (forrásközlésekkel), 50., 62., 76–77.; vö. Füredi J.: i. m. 21., 57. Vende Aladár és Pirchala Imre szerint a konviktus csak 1770 körül nyílt meg: Vende A.: i. m. 220.; Pirchala I.: i. m. 365. Szabó Mihály már 1759-nál és 1763-nál is említi konviktorokat, Füredi a konviktus „felvirágzását” teszi 1772-re. Szabó M.: i. m. 69–70.; Füredi J.: i. m. 57.

⁸⁵ Szabó M.: i. m. 49., 69–70. (létszámok közlésével). A város lakosságára 1736-ban: Bél M.: i. m. 137.

⁸⁶ Szabó M.: i. m. 36–38., 45–46., 51.; Géczy B.: i. m. 4.

⁸⁷ Az évenkénti tanulólétszámok szinte teljes sorozata: Géczy B.: i. m. 10. A közölt többi létszámra emellett: Füredi J.: i. m. 30.; Szabó M.: 70., 83. A fent említett okok miatt a szakirodalomból hiányzó vagy hibásan közölt adatok (pl. a legmagasabb tanulólétszám) pótlására és javítására: PMKL Acta Domus S. Georgiensis. Liber I.

⁸⁸ Ezekre összefoglalóan: Kilián I.: i. m. 168–170. További adatok: Szabó M.: i. m. 49–50., 70.

⁸⁹ Füredi J.: i. m. 17., a rendalapító boldoggá, majd szentté avatásának ünnepe, illetve a szabad királyi városi rang századik évfordulója, egyéb ünnepek: uo. 48–50., 78.; Szabó M.: i. m. 23., 25., 67–68. A templom átvételekor megkapott egyházi felszerelésre: Füredi J.: i. m. 75.

⁹⁰ Füredi J.: i. m. 31., 35–48. (forrásközlésekkel); Szabó M.: i. m. 67. A felső (plébánia-, Szent György) templom elhelyezkedése, leírása, feliratai, a rend plébánosi jogállása: Bél M.: i. m. 133–134. A templom története: Grósz, A.: i. m. 19–30., 60–61.; Vende A.: i. m. 220–221. Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. I. Az esztergami egyház-tartomány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt. Pest, 1870. 121–122. (Ugyanitt a 123. oldalon a Szentháromság-templomra és a piaristák megtelepítésére vonatkozóan is olvashatunk néhány mondatot téves adatokkal.) A plébánosok névsora, köztük a piaristák tevékenysége téves adatokkal, valamint a viharos visszavétel: Jedlicska P.: i. m. 520–521. Jedlicska templomleírást is közöl (513–520.), melyben a templom egy középkori misealapítványának 1731-ben, a piaristák által végzett sikertelen kereséséről tesz említést: uo. 516–517. A templomnak és gótikus sírköveinek leírása: Henszlmann Imre: Magyarország csúcs-íves stílusú műemlékei. II. Győr, Soprony, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat. Bp. 1880. 193–199.

Nagyboldogszony ünnepén, a kápolna búcsújakor körmenetet vezetett, egészen 1768-ig, amikor a plébános vette át a feladatot.⁹¹ A rendtagokat és jótévedőket a saját templomuk kriptájába, illetve utóbbiakat a plébániatemplom körüli sírkertbe is temették.⁹² A piaristák tevékenysége nyomán a városban jelentősen megnőtt a katolikusok aránya az evangélikusok rovására.⁹³

A rendház megalapítása után nem sokkal, 1689-ben a privigyei ház tizenkét tételtől álló könyvadománya révén jött létre Szentgyörgyön az iskolai célokra használt könyvtár, amely ajándékozás és vásárlás révén 1735-ben már 651 kötetet számlált. Jelenleg a nyitrai piarista könyvtár része.⁹⁴ A ház komoly zenei gyűjteményt is kialakított,⁹⁵ a gimnáziumban ugyanis folyt zeneoktatás, sőt a város két templomában rendszeresen közreműködtek piarista zenészek.⁹⁶

Kapcsolatok: A szentgyörgyi piaristákat látogatták a tartományi előljárók,⁹⁷ 1696. május 30. és június 4. között pedig Giovanni Francesco Foci rendfőnök tartott vizitációt. Ennek során intézkedéseket hozott, melyek közül egyes, a magyar viszonyok között betarthatatlannak talált pontokra vonatkozóan Mösch Lukács viceprovinciális egy ebből a célból összeállított iratban fejezte ki aggályait, mire az illető pontok esetében a generális el is fogadta a javaslatokat.⁹⁸ A rendház az egyházi hierarchiával ambivalens viszonyban volt. A főpapság támogatása mellett, ami a jogi ügyekben való közbenjárásban, adományozásban, egyes rendtagok elismerésében, ünnepi liturgiákon való részvételben nyilvánult meg,⁹⁹ a helyi világi papság ellenszenvét váltotta ki. Az utóbbi leghevesebben az „alsó templom” piaristák részéről történt megszerz-

⁹¹ Az első körmenet lezajlása és a körmeneteknek a plébánosra bízása: *Füredi J.*: i. m. 80., 91.

⁹² *Füredi J.*: i. m. 34., 50., 58.

⁹³ *Füredi J.*: i. m. 37., 51–52.

⁹⁴ Ismertetése, története, legjelentősebb kötetei témakörönként: *Duchoň, M.*: i. m.; *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa* Hrsg. v. Bernhard Fabian. Bd. 4. Slowakische Republik (Bearbeitet von Elena Midriaková, Blažej Belák.) Hildesheim 2000. 249–254 (további irodalommal). A könyvtári jegyzékek lelőhelyére ld. *Monok István – Zvara Edina* szerk.: *Intézményi- és magángyűjtemények 1589–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Szeged, 2001 (Könyvtártörténeti Füzetek XI.). 59., 105.; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források*. S.a.r. *Zvara Edina*. Szeged, 2001. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1.). 435. A könyvtárat és levéltárat röviden bemutatja az említett 20. századi vizitáció alapján: *Picanyol, L.*: i. m. 221.

⁹⁵ 17. század végi nyomtatott és kéziratok kottáinak, valamint hangszereinek jegyzéke: *Musikinventare und das Repertoire der mehrstimmigen Musik in der Slowakei im 16. und 17. Jahrhundert*. Hrsg. v. Jana Kalinayová. Bratislava, 1995. 151–153. Vö. *Bárdos Kornél*: *Das Musikleben des Jesuiten und Piaristen Ordens in Nordungarn des 17. Jahrhunderts*. *Roczniki Teologiczne-Kanoniczne* 34 (1987): 7. 315–329. A podolini gyűjteménnyel való 20. századi egyesítése következtében létrejött anyag ismertetése: *Dubovský, J.*: i. m. 372.

⁹⁶ *Füredi J.*: i. m. 37.; *Szabó M.*: i. m. 34., 62.

⁹⁷ Általánosságban: *Géczy B.*: 5.; 1690: *Füredi J.*: i. m. 16.; *Szabó M.*: i. m. 32., a házban vezetendő nyilvántartásokra vonatkozó előírás. 1691: *Füredi J.*: i. m. 19. 1692: *Szabó M.*: i. m. 33., 46. 1697: *Füredi J.*: i. m. 30.

⁹⁸ *Szabó M.*: i. m. 30–31., 35–39., 49–51., 55–56., 80–82. forrásközlésekkel és az intézkedések tartalmi összefoglalásával. Foci intézkedéseinek IV., tanítási szabályokra vonatkozó pontja latinul közölve: uo. 85–87. Ld. még: *Füredi J.*: i. m. 29–30., 77–78. A renddel való kapcsolattartás másik módjára, vagyis a tartományi és generális káptalanokon való részvételre: uo. 16., 19–20., 30., 32.; *Szabó M.*: i. m. 28–29., 39.

⁹⁹ *Füredi J.*: i. m. 12–14., 18–19., 20–22. (utóbbi két helyen forrásközlésekkel), 24–25., 27–28., 31–32., 34–37., 48–49., 70., 72–73., 77–80. (forrásközléssel), 90–91.; *Szabó M.*: i. m. 21–23., 26., 34–35. (forrásközléssel), 46., 67. (Esterházy Imre érsek kanonokságot ajánl Rosinszky Ambró házfőnöknek), 68.; *Géczy B.*: i. m. 3.

se és a városi plébániatemplom rendtől való visszavétele idején mutatkozott meg.¹⁰⁰ Más rendek helyben nem működtek, ezért a szentgyörgyi házat meglehetősen kevés kapcsolat fűzte ezekhez: a nagyszombati jezsuitákkal a kezdeti fenntartások után jó viszonyt ápoltak.¹⁰¹ A világi hatóságok az egyháziakhoz hasonló érzésekkel álltak a rendházhoz. A központi szervek és az uralkodó általában támogatólag, míg a városi kormányzat nagyobb része, bizonyos jöteveket leszámítva inkább ellenségesen. A legjelentősebb konfliktusok a templomhoz kapcsolódó ingatlanok hovatartozása és a rendnek járó faanyag kiszolgáltatása körül bontakoztak ki.¹⁰²

További sorsa: A szentgyörgyi rendház elkerülte a feloszlást, iskolája azonban 1789–1793, majd 1850–1856 között nem működött. Az iskola végleges megszűnése 1919-ben, a rendházé 1950-ben következett be. Ezt követően a templomot plébániának, az épületeket polgári célokra használták, majd az 1990-es években a rend szlovák rendtartománya visszakapta őket.¹⁰³

¹⁰⁰ Füredi J.: i. m. 17., 38–48., 75–77. (forrásközléssel), 91.; Szabó M.: i. m. 22–23., 25–26. A Szentszékkel csak az alapítványi ingatlanok eladása kapcsán került kapcsolatba a rendház: Füredi J.: i. m. 27–28. (forrásközléssel).

¹⁰¹ Szabó M.: i. m. 41–42.

¹⁰² Kapcsolat a központi hatóságokkal és tisztségviselőkkel: Füredi J.: i. m. 13., 16., 18., 21–22., 27–28., 34., 42–46., 51–53. (az utóbbi kettő forrásközlésekkel), 70–71., 74–75.; Szabó M.: i. m. 22., 35. (forrásközléssel), 68., 70.; Géczy B.: i. m. 4. Viták a várossal: Füredi J.: i. m. 18–19., 21–28., 31–32., 35–37., 38–48., 55–57. (az utóbbi kettő forrásközléssel), 59–60.; Szabó M.: i. m. 24–25., 32. (a szerző itt feltételezi egy, a várossal való peres ügyeket megörökítő házi krónika létét, amelyet azonban már ő sem ismer), 34. A nagy ünnepek alkalmával együttműködés: Füredi J.: i. m. 48–50.; Szabó M.: i. m. 67–68. A ház Rákóczihoz fűződő viszonya: Füredi J.: i. m. 30., 80–89.; Szabó M.: i. m. 43. A Ratio Educationis után a tankerülethez fűződő viszony: Szabó M.: i. m. 71–74.; Géczy B.: i. m. 5–7. (forrásközlésekkel).

¹⁰³ Borián T.–Koltai A. – Legeza L.: i. m. 62–63.; Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. (Általánosan képző iskolák.) Bp. 1988. 242.